

Projekt „Pronásledování, exkluze a tolerance netradičních náboženských menšin – případ českého buddhismu a Církve sjednocení před a po roce 1989“

DUŠAN LUŽNÝ

Výzkumný tým Katedry sociologie a andragogiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci připravil a od března 2012 zahájil dvouletý projekt s názvem „Pronásledování, exkluze a tolerance netradičních náboženských menšin – případ českého buddhismu a Církve sjednocení před a po roce 1989“. Rádi bychom akademické obci zabývající se studiem náboženství představili základní východiska projektu a předložili k odborné diskusi jeho konceptuální rámec a metodologické principy.

V rámci sociologie náboženství má studium nových náboženských hnutí a různých forem netradičních náboženství své nezastupitelné místo. Lze dokonce říci, že objevení se nových náboženských hnutí v 60. letech na Západě bylo (vedle politizace islámu na Blízkém Východě) nejvýraznějším impulsem k rozvoji sociologického studia náboženství v druhé polovině 20. století. K problematice jednotlivých náboženských hnutí i problematice netradiční religiozity obecně existuje velké množství odborné literatury.¹ Navrhovatel projektu se pokusil některé aspekty odborné diskuse a teoreticko-metodologického rámce studia netradiční religiozity shrnout v monografii *Nová náboženská hnutí*² a následně v některých dalších monografiích a dílčích studiích. Zahraniční i domácí autoři se shodují mimo jiné v tom, že studium těchto skupin je přínosné především v souvislosti se sociálním kontextem, s otázkami konverze či náboženské socializace, individuální a skupinové identity a s otázkami sociálního konfliktu, které působení těchto skupin v okolní společnosti vyvolává. Okruh

1 Např. Eileen Barker (ed.), *New Religious Movements: A Perspective for Understanding Society*, New York: Edwin Mellen Press 1982; George D. Chryssides, *Exploring New Religions*, London – New York: Cassel 1999; Bryan Wilson – Jamie Cresswell (eds.), *New Religious Movements: Challenge and Response*, London – New York: Routledge 1999; Zdeněk Vojtíšek, *Netradiční náboženství u nás*, Hradec Králové: Gaudeamus 1999; Phillip Charles Lucas – Thomas Robbins (eds.), *New Religious Movements in the 21st Century*, New York – London: Routledge 2004.

2 Dušan Lužný, *Nová náboženská hnutí*, (Religionistika 3), Brno: Masarykova univerzita 1997.

těchto problémů tvoří také základní teoreticko-koncepční rámec předkládaného projektu.

Systematický výzkum stoupců reverenda Moona nebyl v ČR (na rozdíl od zahraničí)³ dosud proveden (odhlédneme-li od několika bakalářských či magisterských diplomových prací a připravovaných prací doktorských). Částečně se v českém kontextu dílčími otázkami působení této skupiny zabýval Zdeněk Vojtíšek⁴ a navrhovatel projektu.⁵

Oproti tomu českému buddhismu byla věnována poněkud větší pozornost (byť zahraniční autoři se západnímu buddhismu věnují nesrovnatelně více a dlouhodoběji),⁶ avšak z odborného hlediska nebylo působení buddhismu v současné české společnosti doposud dostatečně zpracováno.⁷ Doposud byla pozornost badatelů věnována spíše počátkům buddhismu v českém prostředí⁸ nebo buddhismu mimo české prostředí,⁹ popřípadě otázkám konstrukce obrazu buddhismu v západním prostředí jako součás-

3 Viz např. Eileen Barker, *The Making of a Moonie: Choice or Brainwashing?*, Oxford: Blackwell Publisher 1984; George D. Chrystides, *The Advent of Sun Myung Moon: The Origins, Beliefs and Practices of the Unification Church*, London: Macmillan 1991; Massimo Introvigne, *The Unification Church*, Salt Lake City: Signature Books 2000; Susan J. Palmer, *Moon Sisters, Krishna Mothers, Rajneesh Lovers*, New York: Syracuse University Press 1994.

4 Např. Zdeněk Vojtíšek, *Encyklopedie náboženských směrů v České republice*, Praha: Portál 2004.

5 Dušan Lužný, „Stát, média a (nová) náboženství“, in: Zdeněk R. Nešpor (ed.), *Jaká víra? Současná česká religiozita/spiritualita z pohledu kvalitativní sociologie náboženství*, Praha: Sociologický ústav AV ČR 2004, 91-105; Dušan Lužný, *Hledání ztracené jednoty: Průniky nových náboženství a ekologie*, (Proměny náboženství 3), Brno: Masarykova univerzita 2004, 36-42.

6 Viz např. Martin Baumann, *Deutsche Buddhisten: Geschichte und Gemeinschaften*, Marburg: Diagonal-Verlag 1995; Peter Bishop, *Dreams of Power: Tibetan Buddhism and the Western Imagination*, London: Athlone Press 1993; Rick Fields, *How the Swans Came to the Lake: A Narrative History of Buddhism in America*, Boston – London: Shambala Publications 1981; Frédéric Lenoir, *Setkávání buddhismu se Západem*, Praha: Volvox Globator 2002; Charles S. Prebish, *American Buddhism*, Belmont: Duxbury Press 1979; Thomas A. Tweed, *The American Encounter with Buddhism 1844-1912: Victorian Culture and the Limits of Dissent*, Bloomington – Indianapolis: Indiana University Press 1992; Duncan Ryuken Williams – Christopher Queen, *American Buddhism: Methods and Findings in Recent Scholarship*, Surrey: Curzon Press 1999.

7 Částečně viz např. Jitka Cirklová, *Buddhismus jako zdroj hodnot během formování nových identit a životních stylů v České republice*, nepublikovaný rukopis disertační práce, Praha: Univerzita Karlova 2012.

8 Např. Zdeněk Trávníček, *Leopold Procházka: První český buddhista*, (Proměny náboženství 2), Brno: Masarykova univerzita 2002, popř. Dušan Lužný, „Leopold Procházka a první evropští buddhisté“, in: Zdeněk Trávníček, *Leopold Procházka: První český buddhista*, (Proměny náboženství 2), Brno: Masarykova univerzita 2002, 11-14.

9 Např. Dušan Lužný, „Buddhismus v Rakousku“, *Religio: Revue pro religionistiku* 3/1, 1995, 79-88; id., „Friends of the Western Buddhist Order: Nový západní buddhismus“, *Religio: Revue pro religionistiku* 4/2, 1996, 183-190.

ti obecné diskursivní situace.¹⁰ Většinou se však pozornost badatelů zaměřovala výhradně na jednu náboženskou skupinu (chyběla tedy komparace), případně byla zkoumaná problematika zahrnuta do širších teoretických a konceptuálních otázek jen jako jejich dílčí aspekt.

Hlavním cílem projektu je odpověď na základní výzkumnou otázku, jak se proměňovalo diskursivní prostředí české společnosti před rokem 1989 a po něm ve vztahu k vybraným netradičním náboženským skupinám. Toto diskursivní prostředí vytváří rámec pro přijetí, odmítnutí či toleranci kulturní „jinakosti“, což se konkrétně projevuje ve vztahu k náboženským menšinám. Náboženské menšiny v podobě netradičních skupin jsou z tohoto pohledu velmi vhodným výzkumným předmětem, neboť a) náboženství vytváří nejvyšší a nejobecnější formu legitimizace obrazu světa (viz například pojetí Bergerovo a Luckmannovo), b) náboženství vyvolává silné a dlouhotrvající emoce (viz například pojetí Clifforda Geertze), c) náboženský konflikt (konflikt, jehož příčinou jsou různé náboženské představy a praktiky) je často v pozadí širšího kulturního konfliktu, d) česká společnost je od vzniku českého nacionalismu a moderního národa a státu vůči náboženství velmi kritická a „obežřetná“ a dnes je (společně s Estonskem a východními zeměmi Německa) považována za nejvíce sekularizovanou a odnáboženštěnou společnost na světě. Potvrzují to i předběžné výsledky sčítání lidu z roku 2011, které potvrdily dosavadní trend poklesu počtu věřících hlásících se k zavedeným tradičním církvím, postupně rostoucí podíl osob „bez vyznání“ a nezanedbatelný počet „věřících – nečlenů žádné z náboženských organizací“). Z těchto důvodů se jeví postoj vůči náboženským menšinám jako více než signifikantní indikátor obecného postoje vůči kulturní „jinakosti“.

Příchod a působení netradičních náboženských skupin do kulturně a nábožensky „cizího“ prostředí vyvolává jak reakci okolní společnosti (napří-

10 Např. Dušan Lužný, „European Picture of Ancient India“, in: *Orientalia Antiqua Nova* IV, Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk 2005, 66-76; Dušan Lužný – Luboš Bělka, „Podoby buddhismu na Západě“, in: Donald Lopez, Jr., *Příběh buddhismu: Průvodce dějinami buddhismu a jeho učením*, Brno: Barrister and Principal 2003, 209-221; popř. Dušan Lužný, „Stručné dějiny buddhismu na Západě“, in: Edward Conze, *Stručné dějiny buddhismu*, Brno: Jota 1997, 155-173; Dušan Lužný, „Etika současného angažovaného buddhismu“, *Religio: Revue pro religionistiku* 6/1, 1998, 78-90; Dušan Lužný – Zdeňka Machálková, „Protestantský buddhismus“, *Studia Orientalia Slovaca* 3/1, 2004, 91-107; Dušan Lužný, „Engaged Buddhism in the West: An Example of the Acculturation of Buddhism in the Globalized Society“, in: *The Ecological Problems and Spiritual Traditions of the Peoples of the Baikal Region*, Ulan-Ude: Izd-vo GUZ 2006, 45-49; id., „The Influences of Asian Religions in Czechoslovakia after 1989“, in: Dai Kangsheng – Zhang Xinying – Michael Pye, *Religion and Modernization in China*, Cambridge: Roots and Branches 1992, 161-166; id., „1989 nian hou yazhou zongjiao zai jiekeshiluofake de yingxiang“, *Shijie zongjiao ziliao* 4, 1992, 36-40.

klad vznik a působení takzvaných antikultovních hnutí),¹¹ tak reakci samotných nových skupin, které ve snaze o inkulturaci vytvářejí (byť často neexplicitní) „strategie přežití“. Tyto strategie jsou nuceny vyvažovat dva základní motivy působení netradiční skupiny v novém prostředí. Prvním z těchto motivů je udržení individuální a skupinové identity, což znamená tlak na dodržování vlastní tradice nauky a praxe. Druhým motivem je snaha o „zabydlení se“ a získání nových stoupců, což znamená tlak na komunikaci s okolím a vyvažování konfliktního napětí s okolím. Z tohoto pohledu pak můžeme různé konkrétní „strategie přežití“ náboženských a kulturních menšin umístit na pomyslnou škálu, kde na jednom konci je tradicionalistický fundamentalismus a na konci druhém modernistický pluralismus a liberalismus. Pozice konkrétní náboženské skupiny na této škále je reakcí na diskursivní situaci dané společnosti, a tedy i obecně tradovaných a sdílených postojů veřejnosti a význačných osobností vůči konkrétní náboženské menšině. Proto bude součástí výzkumu analýza rozdílů diskursivního prostředí české společnosti ve vztahu ke dvěma nábožensky odlišným skupinám (buddhismu a Církvi sjednocení). Vedle roviny skupinové „strategie přežití“ a vytváření a udržování skupinové identity dochází k obdobnému procesu na úrovni jedince – věřícího, člena daného náboženského společenství. Proto předložený projekt výzkumu musí věnovat velkou pozornost analýze procesu vytváření a udržování individuální identity jako člena náboženské menšiny a vytváření „strategie přežití“ na individuální úrovni.

Vytváří se analytický rámec, v němž jednu osu tvoří individuální či skupinová strategie přežití a druhou osu tvoří příslušnost k rozdílným náboženským skupinám, přičemž tento rámec je umístěn do určitého diskursivního prostředí. Díky tomuto modelu se pak můžeme ptát, nakolik se liší individuální a skupinová strategie přežití uvnitř jedné náboženské skupiny a nakolik se individuální a skupinové strategie přežití liší mezi odlišnými náboženskými skupinami.

K tomuto rámci připojujeme dále časovou osu a ptáme se, zda se výše zmíněné strategie přežití proměnily v důsledku změny společensko-politického uspořádání po roce 1989. Vývoj po listopadu 1989 znamenal liberalizaci náboženského života a liberalizaci legislativního rámce, což vedlo k objevení se řady nových netradičních náboženských skupin. Chceme-li však zodpovědět otázku, zda došlo ke změně „strategií přežití“ jedinců jako příslušníků náboženských menšin i strategií celých náboženských menšin a jak se proměnilo diskursivní prostředí české společnosti ve vztá-

11 Srov. např. Dušan Lužný, „Antikultovní hnutí: Otázka nebezpečnosti nových náboženských hnutí a metody akademického studia náboženství“, *Religio: Revue pro religio-nistiku* 4/1, 1996, 17-36.

hu k těmto menšinám, musíme jako výzkumný vzorek zvolit ta náboženství, která v české společnosti působila již před rokem 1989 a která jsou i dnes vnímána jako „menšiny“. Pro účely tohoto výzkumu byl tedy vybrán buddhismus (a čeští stoupenci buddhismu, respektive čeští stoupenci théravadské verze buddhismu, popřípadě čeští buddhisté jiných tradic, kteří byli buddhisty již před rokem 1989) a Církev sjednocení (a čeští stoupenci reverenda Moona seskupení kolem organizace Univerzální federace míru – UFM).

S ohledem na zaměření výzkumu zvolil výzkumný tým kombinaci dvou základních metodologických přístupů a metod – analýzu diskursu a biografickou metodu. Je pochopitelné, že se projekt také nemůže vyhnout komparativní historické metodě, jejíž výsledky budou zohledněny v analýze diskursu.

Projekt byl podpořen Interní grantovou agenturou Univerzity Palackého v Olomouci a jeho výstupy by měly být odborné studie a vystoupení na zahraničních a domácích konferencích. O dílčích výsledcích řešení projektu budeme tedy českou odbornou veřejnost průběžně informovat a výsledky projektu podrobovat kritické odborné diskusi. Tým pracuje ve složení: Dušan Lužný (vedoucí), Markéta Vlčková, Jan Kalenda, Tomáš Karger a Jiří Poslt.